

WANDELBOEKJE

E. HEIMANS & JAC. P. THIJSSE

ISBN 90 261 1351 x
paperback / geïllustreerd / 264 blz.
Prijs: f 29,90
Uitgeverij De Fontein bv., Baam

De eerste druk van het *Wandelboekje voor natuurvrienden* verscheen in 1900, de elfde en laatste druk in 1938. Nu, maar liefst zestig jaar later, is de twaalfde, geheel herziene druk verschenen. Gebaseerd op een nog niet gepubliceerd, door Jac.P. Thijsse bewerkt manuscript dat hij schreef in de periode 1943-1944, en bewerkt door J. Mennema. Het aantal illustraties is drastisch uitgebreid. Ook zijn in deze twaalfde druk verschillende nieuwe platen met insecten en vogels opgenomen van de hand van dr. J. Wilcke. Adviezen, met name over de actuele Nederlandse namen van de afgebeelde sporenplanten en diergroepen werden onder meer gegeven door medewerkers van

het Rijksherbarium en het Nationaal Natuurhistorisch Museum.

Er waren geen betere vertellers over het natuurbeleven dan Heimans en Thijsse. De belangrijkste hoofdstukken in het *Wandelboekje* zijn *De Jaarkring* en de *Kleine Flora*, beide verlichtigd met meer dan honderd illustraties.

Dr. Jaap Mennema, bestuurslid van de Heimans en Thijsse Stichting en geen onbekende op het gebied van natuur en milieu, heeft ervoor gezorgd dat dit boek meer is dan een nostalgische herdruk. Hij schreef een inleiding tot *De Jaarkring* en heeft, met behoud van de authentieke informatie van Heimans en Thijsse, de *Kleine Flora* geactualiseerd.

Op dinsdag 10 november 1998 vond de officiële presentatie van het *Wandelboekje* plaats in museum Naturalis te Leiden. De feitelijke aanbieder van het eerste exemplaar van de geheel herziene twaalfde druk aan mevrouw G.H. Faber, Staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij,

werd voorafgegaan door een tweetal voordrachten. Marga Coesèl van de Heimans en Thijsse Stichting schetste in een boeiende voordracht de (voor)geschiedenis van het *Wandelboekje* waarna de auteur/bewerker van de twaalfde druk, Jaap Mennema, nader inging op de nieuwe druk en de verschillen (en overeenkomsten) met de vorige druk. In haar toespraak zei mevrouw G.H. Faber onder meer: "Het *Wandelboekje* is opnieuw uitgegeven in een opgefriste en vernieuwde vorm in de haastige jaren aan het einde van deze eeuw. Het is een felicitatie waard, want er zijn weinig publicaties die na een eeuw nog actueel zijn of - misschien - juist nog aan actualiteit winnen."

Omdat zowel de in Maastricht geboren Jac.P. Thijsse als de amateur-geoloog Eli Heimans een bijzondere band met Zuid-Limburg hadden, heeft de redactie gemeend er goed aan te doen de teksten van de genoemde voordrachten in de vorm van een tweetal rijk geïllustreerde artikelen in dit februari-nummer op te nemen.

"KOMT MAKKERS, MEE NAAR BUITEN" *

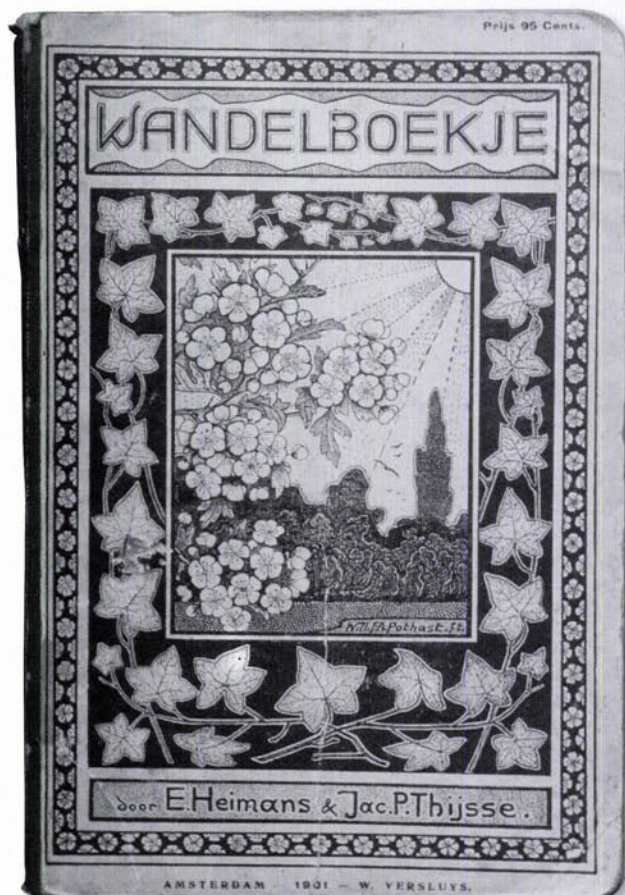
DE HISTORIE VAN HET WANDELBOEKJE

Marga Coesèl, *Fr. Halsplantsoen 30, 1399 EW Muiderberg*

EEN VERRASSING

Enkele jaren geleden bracht ik, in het kader van een studie voor de Heimans en Thijsse Stichting, een bezoek aan de heer J.H. Goedheer, voormalig medewerker van de firma Versluys. Versluys was de uitgever die het eind vorige eeuw aandurfde om het werk van de Tachtigers uit te geven en ook niet schroomde om het voor die tijd nogal ongewone werk van de amateurbiologen E. Heimans en Jac. P. Thijsse te publiceren (COESÈL, 1996). Bij het weggaan gaf Goedheer mij een in bruin papier gewikkeld pakje mee. Tot mijn verrassing was het een exemplaar van de elfde druk van het *Wandelboekje voor Natuurvrienden*, geschreven door Heimans en Thijsse. Het boek was voorzien van uitvoerige aantekeningen van Thijsse, bestemd voor een nieuwe druk. Goedheer had dit exemplaar destijds bij een verhuizing van Versluys uit de papierbak gevist en het steeds zorgvuldig bewaard. Dankzij de inzet van Jaap Mennema, bestuurslid van de Heimans en Thijsse Stichting, ligt er thans een nieuwe versie van het *Wandelboekje*. De eer-

FIGUUR 1
Omslag van het *Wandelboekje*. Het oorspronkelijke ontwerp van de in Roermond geboren kunstenaar W.F.A. Pothast (1877-1966) bevindt zich in de Plantagebibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (foto: Han Beeker).

ste druk van dit boekje verscheen in 1900, dus bijna een eeuw geleden. Voldoende reden om eens te kijken naar het ontstaan en de achtergronden van deze bijzondere publicatie.

DE FIRMA HEIMANS EN THIJSSE

Op het moment dat het *Wandelboekje* voor het eerst werd uitgegeven waren Heimans en Thijsse geen onbekenden meer voor het publiek. Vanaf 1894 hadden zij reeds de aandacht getrokken met hun reeks *Van Vlinders, Bloemen en Vogels*. Met deze aantrekkelijk geschreven en geïllustreerde boekjes en met hun in 1896 opgerichte tijdschrift *De Levende Natuur* hadden Heimans en Thijsse in korte tijd een kring van gretige lezers om zich heen verzameld. De samenwerking tussen de beide auteurs liep zo gesmeerd dat een tijdgenoot sprak van de "firma Heimans en Thijsse" (WESTERDIJK, 1911)

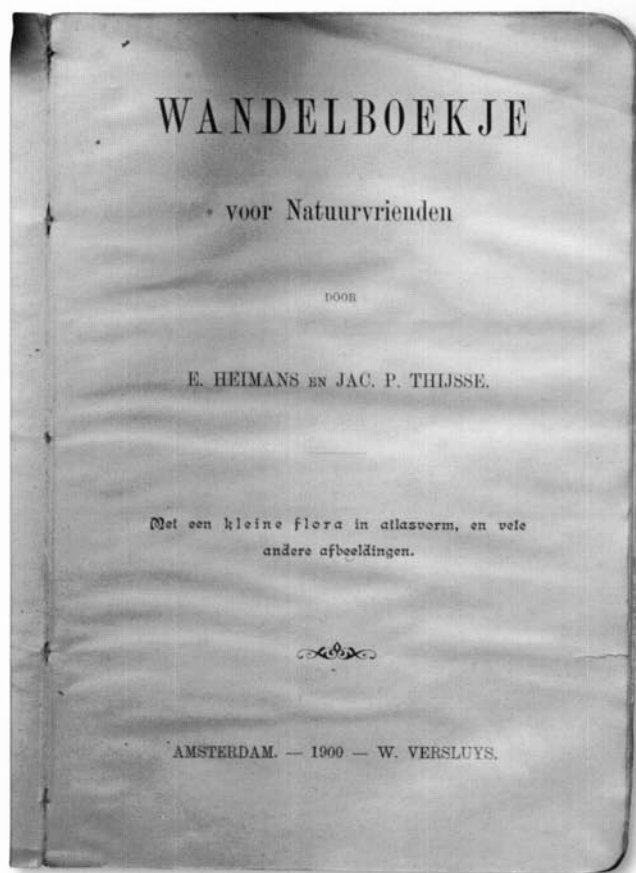
Tot de activiteiten van het ondernemende tweetal behoorde ook het samenstellen van een eigen flora, bestemd voor beginnende floristen. Uitgeverij Versluys bracht in 1899 voorzichtig een duizendtal exemplaren van de *Geïllustreerde Flora van Nederland* uit, maar er bleek zoveel vraag naar dat er in korte tijd nog drieduizend konden worden bijgedrukt. Omdat er van de zijde van vakbiologen enige kritiek klonk over het geringe wetenschappelijke niveau van de uitgave besloten de beide auteurs hun flora te gaan bewerken en riepen daarbij de hulp in van de bioloog H.W. Heinsius. De tweede druk verscheen uiteindelijk pas in 1909.

Ondertussen hadden Heimans en Thijsse in de behoefte aan een eenvoudig plantengidsje voorzien door het maken van hun *Wandelboekje* dat, met zijn kleine flora in atlasvorm, beginnende floristen aardig op weg hielp. Hoewel de auteurs in hun inleiding schreven met hun *Wandelboekje* te mikken op een "publiekje" van jeugdige wandelaars van tien tot dertien jaar, werd al gauw duidelijk dat de oudere jeugd en volwassenen ook interesse toonden voor de uitgave.

DE OMSLAG

Het *Wandelboekje* werd door Versluys uitgegeven met een olijfgroene omslag, naar een ontwerp vervaardigd door de uit Limburg afkomstige kunstenaar Willem F.A. Pothast. Zijn ontwerp, een tekening van een door

FIGUUR 2
Titelpagina van de eerste druk van het *Wandelboekje* (foto: Han Beeker).

zonnestrallen beschenen bossage met meidoornbloesem op de voorgrond, omgeven door een rand met klimopbladen en een tweede rand waarin de bloemetjes van de meidoorn terugkeren (figuur 1), is typerend voor de Nieuwe Kunst, de Nederlandse versie van de Art Nouveau of Jugendstil, een stijl die rond de vorige eeuwwisseling in de mode was. Het ontwerp viel kennelijk ook bij latere generaties steeds zo in de smaak dat het door Versluys bij geen enkele herdruk ingrijpend werd gewijzigd. Afgezien van enkele kleine details, zoals het weglaten van de prijs op de omslag, oogde het *Wandelboekje* bij de elfde druk in 1938 nog precies als bij de eerste. Gelukkig heeft ook uitgeverij Fontein vastgehouden aan de traditie en voor de omslag van de nieuwste versie van het *Wandelboekje* het oorspronkelijke ontwerp gehandhaafd. Wat helaas verdween, zijn de afgeronde hoekjes van het boek. Het *Wandelboekje* was oorspronkelijk vooral bedoeld als veldgids, dus om mee naar buiten te nemen en daarom uitgevoerd in zakformaat met afgeronde hoeken, zodat het gemakkelijk in de broek- of jaszak kon glijden.

WANDELBOEKEN IN DE 19E EEUW

Het *Wandelboekje voor Natuurvrienden* (figuur 2) was in 1900 beslist niet het eerste boek over wandeltochten door de natuur in Nederland. Aanvankelijk waren het vooral dominees en onderwijzers die hun lezers wilden wijzen op de almacht van God en de volmaaktheden van zijn schepping. Hiertoe behoorde de onderwijzer W. Degenhardt, die een vierdelig werk schreef onder de verheven titel *Wandelingen door de bezielde Schepping* (1870-'72). Zijn wandeltochten door de natuur waren overigens – zoals hij zelf ook ruiterlijk toegaf – slechts denkbeeldig. De predikant J. Craandijk wandelde wél in het echt en bovendien stond bij hem de scheppingsgedachte niet langer centraal. Dominee Craandijk wilde met zijn *Wandelingen door Nederland met Pen en Potlood* (1875-1884) een monument oprichten van het verdwijnend Nederland. Hij noteerde alles wat hij tegenkwam, maar het natuurschoon zag hij vrijwel geheel over het hoofd. Omstreeks diezelfde tijd publiceerde de

Rust aan den zoom van een dennenbosch bij Heino.

FIGUUR 3
Een afbeelding in de 1e tm. 4e druk van het Wandelboekje waarop twee heren zichtbaar zijn. Wellicht zijn dit Heimans en Thijssse. Indien dit het geval is dan betreft het hier de enig bekende foto waarop beide natuuronderzoekers tezamen voorkomen (de foto 'Heimans en Thijssse in het begin van hun samenwerking', o.a. afgedrukt in: J.A. Nijkamp e.a., 80 jaar KNNV (1981, pag. 13) is een collage) (foto: Han Beeker).

Leidse hortulanus H. Witte een boekje *Wandelingen in de Natuur* (1882). Witte had wél oog voor de flora en fauna, maar ook zijn boek droeg een heel ander karakter dan het latere *Wandelboekje* van Heimans en Thijssse. Witte beschreef zijn wandeltochten in de vorm van een dialoog tussen verschillende personen, een liefkoosde stijl in de vorige eeuw. Dergelijke "wandelboeken" waren te lezen als een roman, thuis in een luie stoel. De meeste negentiende-eeuwse boeken over de natuur noodden de lezers niet bepaald uit om zelf naar buiten te gaan. Natuurstudie was vooral een bezigheid voor binnenshuis. Typisch voor die tijd is de titel van het in 1859 gestarte tijdschrift *Natuur, Lector voor de Huiskamer*. Afgezien van artsen en apothekers gingen slechts weinigen de natuur in om planten en dieren te verzamelen en te bestuderen. De meeste mensen stonden huiverig tegenover de ongerepte natuur en bovendien overheerste de gedachte dat Nederland arm was aan natuurschoon, dat de natuur in de vlakke lage landen niet veel voorstelde, zeker niet vergeleken bij de woeste, ruige natuur in de Alpen of de tropen. De natuur in Nederland was onbekend en

onbemind. In de tweede helft van de negentiende eeuw traden echter enkele natuurkenners naar voren die pogingen deden om de waardering voor de inheemse natuur te doen stijgen en de kennis van de Nederlandse flora en fauna te vergroten. Zij deden lyrisch verslag van hun excursies en schreven opgetogen over het natuurgenoet dat de veldbioloog ten deel valt (HARTSEN, 1865; SNELLEN VAN VOLLINGHOVEN, 1872).

Eén van de belangrijkste exponenten van deze nieuwe richting was de Haarlemmer F.W. van Eeden. Deze amateurbotanicus trok vooral de aandacht met zijn artikelen voor het *Album der Natuur*, die in 1886 gebundeld werden onder de titel *Onkruid, Botanische Wandelingen door Nederland*. Zijn werk vormde een lichtend voorbeeld voor Heimans en Thijssse die een tekst van Van Eeden plaatsten boven het voorbericht van hun *Wandelboekje*:

"De plant is een onafscheidelijk deel van 't landschap, hetzij bosch, weide, veen, moeras of gebergte. Zij moet bestudeerd worden in het landschap als levend individu. Eerst dan geeft hare studie; dat onwaardeerbare genot (door Linnaeus gevoeld, toen hij de botanie

de *Amabilis Scientia* noemde), dien onweersaanbare drang naar de vrije natuur ... (en wat zoo nodig is voor ieder) ... harding tegen klimaat en vermoeienis, voetreizen, sport in practischen zin: zich gewennen aan weer en wind, aan ontberingen."

Het citaat verdween helaas bij de twaalfde druk.

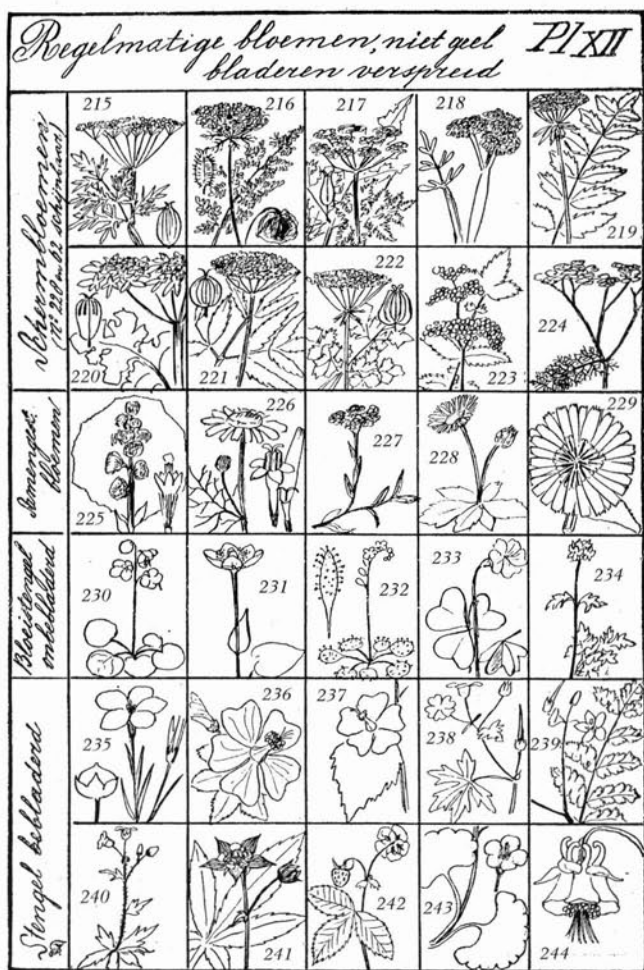
Vrijwel gelijk met het *Wandelboekje voor Natuurvrienden* verscheen een publicatie van de Amsterdamse onderwijzer P. Teunissen, getiteld *Op Excursie! Een 'jaarboekje voor Natuurvrienden'* (1e jrg. 1899-1900) vergelijkbaar met het boekje van Heimans en Thijssse, maar gericht op het onderwijzend personeel. Het waren vooral de creatieve en begaafde Heimans en Thijssse die met hun verfrissende werk een groot publiek bereikten. Zij brachten de bezieling over en wekten "het verlangen naar buiten"; een oproep waaraan velen gretig gehoor gaven.

NATUURSPORT

Met hun *Wandelboekje* wilden Heimans en Thijssse zowel het wandelen als de natuursport bevorderen. Onder natuursport, een term bedacht door Heimans (THIJSSSE, 1921), verstonden zij: erop uit trekken en met open ogen rond zien in de natuur. Het weerstaan van honger, dorst en andere kleine ontberingen om ontdekkingen en waarnemingen te doen in de natuur. Zij propageerden de natuursport als een eenvoudige en aangename hobby. Uit een wat moeilijk te ontcijferen brief uit het Versluys-archief krijg je de indruk dat Heimans en Thijssse het door hen opgerichte tijdschrift *De Levende Natuur* aanvankelijk *Natuursport* hadden willen noemen (VERSLUYS, 1896). De term werd uiteindelijk alleen gebruikt in de ondertitel: *tijdschrift voor natuursport*.

Heimans en Thijssse wandelden zelf graag en veel (figuur 3). Vermoeienis werd onmiddellijk vergeten als er iets bijzonders op natuurhistorisch gebied te genieten viel. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het verslag dat Thijssse maakte van hun eerste gezamenlijke bezoek aan Zuid-Limburg, in de zomer van 1898 (THIJSSSE, 1898):

"Nu waren we al dertien uur onderweg, maar het paste niet, vermoeienis te tonen, op een weg ontworpen door Napoleon en bestemd, om in de kortst mogelijke tijd zijn legioenen van de Maas naar de Rijn te doen optrekken. (...) Die weg gaf heel wat te praten en te denken, we fleurden enigszins op. Heimans sloeg

FIGUUR 4

Pagina-vullende plaat ten behoeve van de plantendeterminatie (tekening van Jac.P. Thijssse).

een roffel op zijn plantenbus, ik probeerde 'Partant pour la Syrie' te fluiten en zo stapten we moedig voort naar Margraten. Daar hoopten wij eigenlijk nachtverblijf te vinden, maar dat was mis, er zat niets anders op, dan voort te sukkelen naar Gulpen. 't Werd avond, ons napoleontische vonkje gloorde hoe langer hoe zwakker en de echte, nare vermoeyenis maakte zich van ons meester (...). Na enige tijd bereikten de twee vrienden een bos. Thijssse vervolgde:

"We waren nog geen honderd pas er in door-gedrongen of Heimans verklaarde op vaste toon, dat hier 'een plekje' was en dat we verplicht waren er een half uurtje rond te zien". Het bleek inderdaad "een plekje" te zijn. Heimans en Thijssse zagen hier voor het eerst een Eikelmuis, de eerste vondst van deze soort in Nederland.

Van dit soort verhalen wemelt het in de publicaties van Heimans en Thijssse. Vooral van Thijssse die Heimans ruim veertig jaar overleefde, zijn veel uitspraken over de wandelen natuursport vastgelegd. Met name in zijn

beroemde Verkade-albums lardeerde Thijssse zijn tekst vaak met herinneringen aan zijn omzwervingen. Met zijn "wanderalbums" spoorde hij miljoenen Nederlanders aan om er eens te voet op uit te trekken.

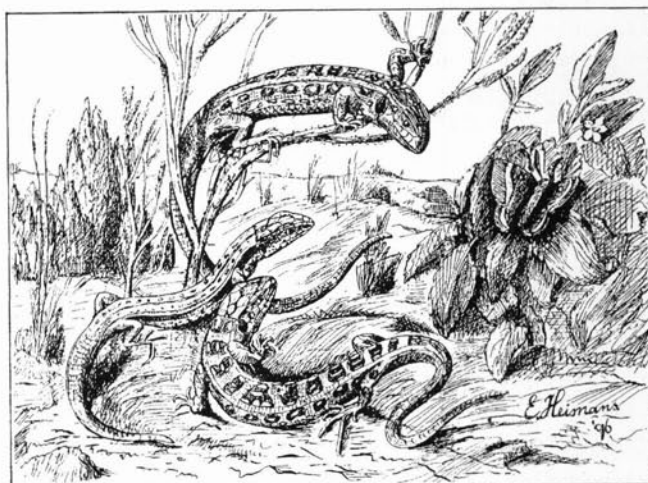
FLANEUR

Bij de opening van Thijssse's Hof in Bloemendaal, in 1925, zei Thijssse: "Mijn eigenlijke beroep is dat van wandelaar of flaneur" (HANA, 1965). Deze uitspraak, met name het woord flaneur, brengt ons bij een ander aspect van Heimans en Thijssse: de volkomen ontspannen wijze waarop zij aan natuurstudie deden. De twee vrienden konden flink doorstappen, maar zij vonden het minstens zo belangrijk om regelmatig rustig te gaan zitten en liggen in de natuur.

Heimans begint zijn boek *Uit ons Krijtland* (1911) met een schitterende beschrijving van zijn overpeinzingen op zijn "liefste ligplekje", een plekje aan de oever van de Geul, waar hij zich 's middags te rusten had gelegd nadat hij eerst een stevige wandeling had gemaakt.

Ook Thijssse benadrukte altijd het feit dat hij de natuur liefst zittend of languit liggend bekeek. Niet uit een soort luiheid, zoals een actieve, oude dame Thijssse wel eens verweet, maar om beter te kunnen waarnemen (THIJSSSE, 1934).

Het *Wandelboekje* verscheen in de oorspronkelijke versie met voorin een foto van twee heren die zich hebben neergevlid aan de rand van een dennenbos (figuur 3). En dat ondanks hun outfit: een driedelig pak en een hoge hoed. De foto is nogal onduidelijk, maar het is mogelijk dat de heren in kwestie Heimans en Thijssse zelf zijn. Als dit inderdaad het geval zou zijn, is de prent wel heel bijzonder, want er bestaat verder geen foto waarop de twee vrienden samen staan afgebeeld. Het is jammer dat het plaatje vanaf de vijfde druk is weggelaten, want het geeft de instelling en levensvisie van de beide auteurs van het *Wandelboekje* uitstekend weer.

FIGUUR 5

Afbeelding 'Hagedissen, loerend op een vlinder' (tekening van E. Heimans).

EERSTE TOT ELFDE DRUK

Heimans en Thijssse beseften dat zij het met hun boekje niet iedereen naar de zin konden maken. In hun inleiding schreven zij laconiek: "Aan raadgevingen, gevraagd of ongevraagd, heeft het ons niet ontbroken, maar veel hebben wij er niet aan gehad: mooi van buiten en van binnen; veel afbeeldingen vooral; leerzaam, maar zonder vakkennis en eigenlijke wetenschap te geven; eenvoudig, maar volstrekt niet te laag bij den grond blijven; niet te duur en niet te dik worden daar kwam het op aan, begrepen wij."

Als je het boekje bekijkt, blijkt het resultaat toch wel dicht bij het geschetste ideaal te komen. De tekst is prettig leesbaar en rijk geïllustreerd. Het zijn vooral de plaatjes die de charme van het boekje bepalen. En dat ondanks het feit dat ze uitsluitend in zwart-wit zijn. De meeste illustraties zijn gemaakt door Heimans en Thijssse zelf (figuur 4 en 5). Een deel daarvan was al eerder afgedrukt, maar zij hadden ook een flink aantal nieuwe plaatjes getekend. Daarnaast gebruikten zij

afbeeldingen van natuurillustratoren, zoals Joh. Jacobs, M.A. Koekkoek, A. Loran (figuur 6), Jan van Oort en mej. M.J. de Verwer. Pot-hast had behalve de omslag ook een aantal platen met vlinders, kevers en andere insecten gemaakt.

De eerste druk van het *Wandelboekje* begint met "een overzicht van het natuurleven in elke wandelmaand". Let op: niet iedere maand werd toen als een wandelmaand beschouwd. Vanaf de vijfde druk van 1911 wordt de complete jaarkring van januari tot en met december beschreven, maar in de eerste versies begint het overzicht in maart en eindigt het met de beschrijving van augustus en september. Vanwege de start van het wandelseizoen in de lente verscheen het boek in 1900 ook expres in de maand maart. Uitgever en auteurs hadden dat tijdstip nauwkeurig uitgekozen, zodat de lezers direct het hele groei- en bloeiseizoen vanaf het voorjaar konden volgen. Ze werden aangespoord er dadelijk op uit te trekken en niet te wachten tot mei, of zelfs niet tot april, want dan was volgens de auteurs "het mooiste" al voorbij.

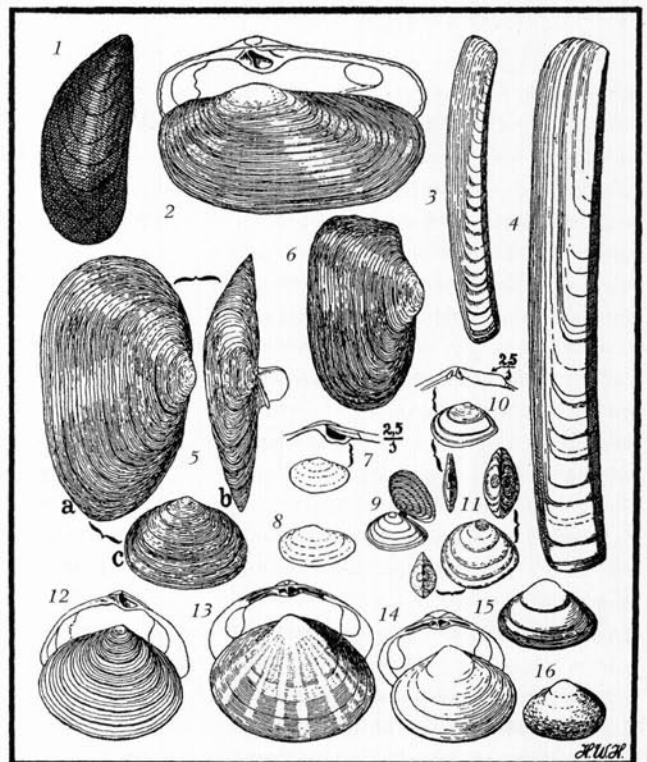
Het *Wandelboekje* bevatte al in de eerste druk een systematische lijst van planten volgens het wetenschappelijke systeem van Eichler. Een methode die Heimans en Thijssse nog niet in de eerste versie van hun flora uit 1899 hadden toegepast (maar die wel de basis vormde voor de tweede druk).

Het *Wandelboekje* werd in 1900 door pers en publiek onmiddellijk enthousiast ontvangen. In het Letterkundig Museum te Den Haag, waar zich een belangrijk deel van het Versluys-archief bevindt, zijn talrijke knipsels met recensies bewaard. Daaruit blijkt dat veel recensenten de naam van de auteurs beschouwden als een goede waarborg. Onderwijzer Jan Ligthart, een collega van Heimans en Thijssse, preeft het *Wandelboekje* vanwege de geest die het werkje ademde en de praktische opzet (LIGTHART, 1900).

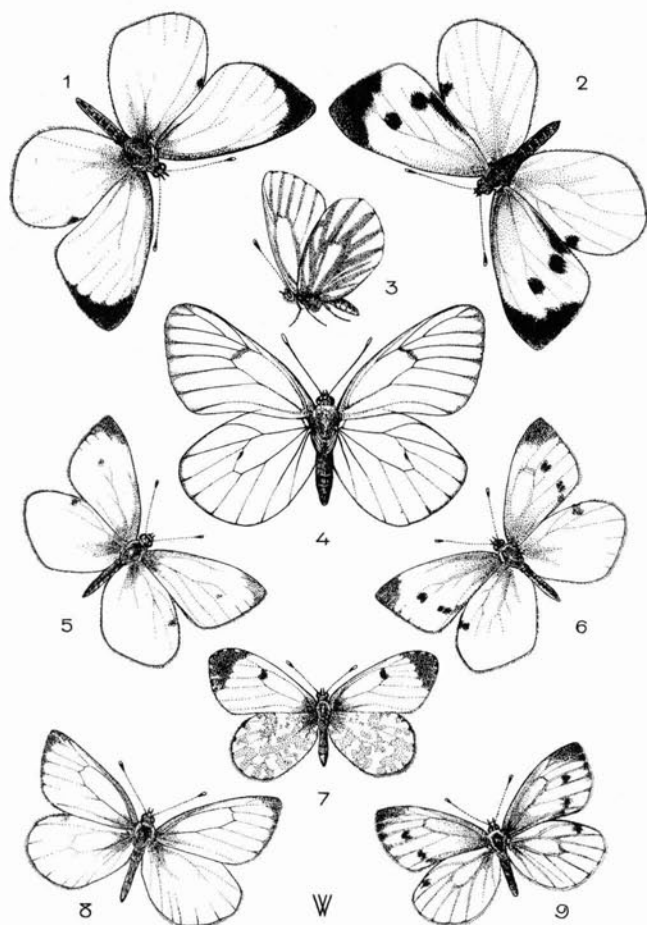
De belangstelling van het publiek was zo groot, dat de eerste druk van 3000 exemplaren al in 1901 gevolgd kon worden door een tweede druk. Doordat Versluys lange tijd de oplage vermeldde op de titelpagina, hebben we nu een aardig beeld van de verkochte aan-

FIGUUR 6
Pagina-vullende plaat met landslakken (tekening van A. Loran).

FIGUUR 7
Schelpen van het strand (tekening van H.W. Heinsius).

FIGUUR 8
Vlinderplaat met diverse
soorten 'Witjes' (tekening
van J. Wilcke).

tallen. Waarschijnlijk zijn er tot het begin van de Tweede Wereldoorlog in totaal ongeveer 35 duizend exemplaren van het *Wandelboekje* verspreid. Op veel scholen werden de boekjes klassikaal gebruikt. Er waren ook jongeren die hun zakgeld beetje bij beetje opsparden om een eigen *Wandelboekje* te kunnen kopen (SMEENK, 1996).

In de loop der jaren steeg de prijs van 95 cent tot het bedrag van f 2,25 dat voor de negende en volgende drukken moest worden betaald. De boekjes verschenen vanaf 1926 ook in versies met een slappe kaft. Gelijk met de prijs groeide ook de omvang van het werk. De uitbreiding zat vooral in het determinatiegedeelte. In het *Wandelboekje* konden op den duur ook namen van varens, mossen, schelpen, slakken en andere organismen met behulp van eenvoudige plaatjes worden opgezocht. De duidelijke afbeeldingen van de hand van deskundigen, zoals H.W. Heinsius (figuur 7) en E. Heimans' zoon Jacob, verhoogden de aantrekkelijkheid van het boek. Dit gold vooral voor de zeven platen met fraaie vogeltekeningen, vervaardigd door C. Eykman. Bij de elfde druk was het *Wandelboekje* uitgegroeid tot een complete veldgids. Bij deze druk uit 1938 werd de tekst ook in

de nieuwe spelling (de zogenoemde school- of examenspelling) omgezet, waardoor het boekje weer geruime tijd meekon.

VOORBEREIDINGEN TWAALFDE DRUK

Uitgeverij Versluys ging zich na de Eerste Wereldoorlog steeds meer concentreren op de schoolboekenmarkt en stootte daarbij het literaire werk en op den duur ook het populair-natuurhistorische genre geleidelijk af. De rechten van de reeks *Van Vlinders, Bloemen en Vogels* werden overgedaan aan uitgeverij Ploegsma die de zes deeltjes na de Tweede Wereldoorlog opnieuw uitbracht. Ander werk kwam terecht bij Schoonderbeek te Laren. Versluys hield echter wel de *Flora van Heimans, Heinsius en Thijssse* (de HH&T) en het *Wandelboekje* aan.

Halverwege de oorlog begon Thijssse aan de bewerking voor de twaalfde druk van het *Wandelboekje*. Hij was toen al achterin de zeventig. Wie de zorgvuldige correcties en uitvoerige aanvullingen bekijkt, zal zich verbazen over de energie waarover de bejaarde natuurliefebber kennelijk nog beschikte.

Voorals als je weet dat hij in die tijd nog veel meer werk omhanden had, zoals de bewerking van de *Flora* en de redactie van *De Levende Natuur*. Op 26 november 1942 schreef Thijssse enthousiast aan Versluys:

"Het *Wandelboekje* kan nu prachtig worden. Ik ga het inleidend jaaroverzicht helemaal opnieuw doorwerken" (THIJSSSE, 1942). Verrukt was Thijssse vooral van het plan om de twaalfde editie te voorzien van acht kleurplaten die door één van zijn jonge vrienden, de bioloog J. Wilcke, vervaardigd zouden worden (figuur 8).

De twaalfde editie van het *Wandelboekje*, zoals Thijssse die zich voor ogen zag, zou echter nooit verschijnen. Vanwege de problemen in het laatste oorlogsjaar, toen vrijwel het gehele openbare leven in Nederland plat lag, en Thijssse's dood, in januari 1945, werd de gereedliggende versie niet gedrukt. Na de bevrijding werd de *Flora* en *De Levende Natuur* voortgezet door Jacob Heimans, die al sinds de dood van zijn vader, in 1914, aan deze uitgaven meewerkte. Het *Wandelboekje*, waar niemand zich over ontfermde, raakte na 1945 in de vergetelheid. Totdat het, ruim vijftig jaar later, in het Thijssse-jaar 1995, weer boven tafel kwam.

NOOT

*) Oproep van E. Heimans en Jac.P. Thijssse boven het eerste hoofdstuk van hun *Wandelboekje voor Natuurvrienden* (van de 1e druk in 1900 tot en met de elfde druk in 1938).

SUMMARY

In 1995, the Heimans en Thijssse Stichting (Heimans en Thijssse Foundation) received a copy of the *Wandelboekje voor natuurvrienden* (Walking Tours for Naturalists) by E. Heimans and Jac. P. Thijssse, with hand-written annotations by Thijssse. The annotations, intended for a later, 12th edition, were made during the Second World War. For various reasons - including Thijssse's death in 1945 - the prepared version was never published. Thanks to the efforts of Dr J. Mennema, an entirely revised edition of the *Wandelboekje* was published at the end of 1998.

The present paper provides some background information on the origin of the first (1900) edition of the *Wandelboekje* and describes the alterations the booklet underwent in the course of the century.

LITERATUUR

- COESËL, M., 1996. Opkomst van natuurstudie en natuurbescherming in Nederland: feiten en achtergronden. In: A. VAN LOON et al. De eeuw van Thijssse. Amsterdam, Heimans en Thijssse Stichting.
- HANA, K., 1965. Feest in de natuur. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.
- HARTSEN, F.A., 1865. Eene botanische wandeling in de omstreken van Rijsenburg. Proeve van topografische plantkunde.

- Album der Natuur jrg. 1865: 289-304.
- LIGTHART, J., 1900. Er is haast bij. School en Leven 1 (1899-1900): 474.
- SMEENK, C., 1996. In memoriam dr. Arie Scheygrond. Lutra 39(2) 1996: 57-65.
- SNELLEN VAN Vollenhoven, S.N., 1872. Vijf entomologische wandelingen. Haarlem, Kruseman.
- THIJSSSE, JAC.P., 1898. Nieuws uit Zuid-Limburg. De Levende Natuur 3: 121-124.
- THIJSSSE, JAC.P., 1921. John Burroughs. De Groene Amsterdam-

mer 23-4-1921.

- THIJSSSE, JAC.P., 1934. De bloemen en haar vrienden. Verkade-album.
- THIJSSSE, JAC.P., 1942. Waarde Versluys. (Brief van Thijssse aan Versluys, 26-11-1942). Heimans en Thijssse Stichting, Jac.P. Thijssse-archief.
- VERSLUYS, 1896. Uitgaande brieven van uitgeverij W. Versluys nr 18 (14-2-1896). Letterkundig Museum, Den Haag Versluys-archief.
- WESTERDIJK, J., 1911. Heimans en Thijssse. Eigen Haard 37: 9-15.

NA ZESTIG JAAR EEN NIEUWE DRUK VAN HET WANDELBOEKJE VAN HEIMANS EN THIJSSSE

J. Mennema, Molenweg 32, 2242 HS Wasseenaar

Het zo zorgvuldig door de heer Goedheer bewaarde manuscript van Thijssse (COESËL, 1999) bevatte:

- een exemplaar van de in 1938 verschenen 11^e en laatste druk, voorzien van aantekeningen van Jac.P. Thijssse, zowel wat betreft de tekst als de illustraties (figuur 1);
- handgeschreven nieuwe teksten van Thijssse voor diverse maanden van *De Jaarkring* (figuur 2);
- nieuwe kleurenplaten van Dr. J. Wilcke op verzoek van Thijssse vervaardigd ter aanvulling en vervanging van de oude zwartwit-prenten.

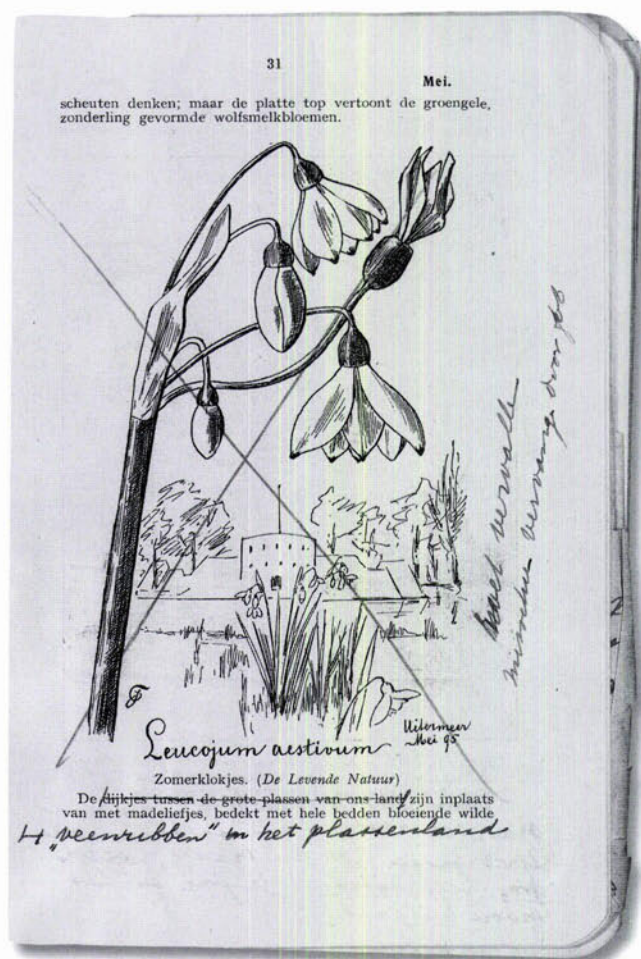
Allereerst ben ik begonnen met *De Jaarkring* door de geheel nieuwe en de deels verbeterde teksten in de thans geldende spelling en Nederlandse naamgeving uit te schrijven en deze toe te zenden aan een viertal meeleezen-de adviseurs met de vraag: Wat vinden jullie ervan?

Het werd een gelijkspel: 2-2; twee laaiend enthousiast, twee zeer sceptisch: dat kun je zo niet publiceren! - niet omdat de tekst weinig boeiend zou zijn, integendeel, maar omdat er in de afgelopen ruim vijftig jaar in Nederland heel wat veranderd was.

Zo schrijft Thijssse als nieuwe tekst in de maand maart: "De mestkar doet zijn triomftocht over weiden en hooilanden". Kom daar nu eens mee.

Hanenkammen - de paddestoelen wel te verstaan -, Bolderik en Vetblad waren 50 jaar geleden heel overvloedig te vinden, zo schrijft Thijssse. Maar de zure regen heeft via een ingewikkeld proces de Hanenkam sterk doen verminderen. De Bolderik is uit zijn eigenlijk biotoop, onze rogge-akkers - zo die er nog zijn - verdwenen en wordt thans aangetroffen in de uitgezaaide berm van nieuwe wegen in het stedelijk milieu. Het Vetblad van onze vochtige heiden en onbemeste schrale graslanden is niet alleen in aantal groeiplaatsen zeer sterk achteruitgegaan, maar ook in aantallen individuen: van 10.000-en in de tijd van Heimans en Thijssse tot niet meer dan zo'n 100 exemplaren thans (MENNEMA et al., 1985).

2-2! Twee zeer enthousiast, twee nogal sceptisch. Wat te doen? Met voetnootjes Thijssse's briljante tekst - een Tachtiger waardig - verminken om onderaan de pagina de lezer teleurstelling op teleurstelling te bezorgen

FIGUUR 1

Pag. 31 uit de door Thijssse bewerkte 11^e druk.